

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

یادنامه ناصر خسرو

مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو
دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی
۲۳ تا ۲۸ شهریور ۱۳۵۳

چاپ سوم

زیر نظر قطب علمی شاهنامه و فردوسی

سرشناسه:	کنگره بین‌المللی ناصر خسرو (۱۳۵۳: مشهد)
عنوان و نام پدیدآور:	یادنامه ناصر خسرو [کتاب]: مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو؛ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی ۲۳ تا ۲۸ شهریور ۱۳۵۳ / زیر نظر قطب علمی شاهنامه و فردوسی. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۳. ۴۹۶ ص.
مشخصات نشر:	انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ ۶۳۳
مشخصات ظاهری:	شابک:
فروست:	وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا.
شابک:	یادداشت: چاپ اول: ۱۳۵۴.
وضعیت فهرست‌نویسی:	یادداشت: کتابنامه.
یادداشت:	عنوان دیگر: مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو؛ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی؛ ۲۳ تا ۲۸ شهریور ۱۳۵۳.
عنوان دیگر:	موضوع: ناصر خسرو، ۳۹۴-۴۸۱ ق. — کنگره‌ها.
موضوع:	موضوع: شاعران ایرانی — قرن ۵ قمری — کنگره‌ها.
موضوع:	موضوع: شاعران ایرانی — قرن ۵ قمری — مقاله‌ها و خطابه‌ها.
موضوع:	موضوع: مقاله‌های فارسی — قرن ۱۴.
شناسه افزوده:	دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، قطب علمی شاهنامه و فردوسی.
شناسه افزوده:	دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات.
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۳ ۴۷۷۴/ک۹ PIR
رده‌بندی دیویی:	۸۱۱/۲۲
شماره کتابشناسی ملی:	۳۷۵۸۶۳۸

یادنامه ناصر خسرو
مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو؛ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی
۲۳ تا ۲۸ شهریور ۱۳۵۳
زیر نظر: قطب علمی شاهنامه و فردوسی
مشخصات: وزیری، ۱۵۰ نسخه، چاپ سوم (دوم ناشر)، پاییز ۱۳۹۹
چاپ و صحافی: چاپخانه دقت
بها: ۷۵۰/۰۰۰ ریال
حق چاپ برای انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد محفوظ است.

مراکز پخش:

فروشگاه و نمایشگاه کتاب پردیس: مشهد، میدان آزادی، دانشگاه فردوسی مشهد، جنب سلف یاس
تلفن: ۳۸۸۰۲۶۶۶ - ۳۸۸۳۳۷۲۷ (۰۵۱)
مؤسسه کتابیران: تهران، خیابان کارگر جنوبی، خیابان لبافی‌نژاد، بین خیابان فروز دین و اردیبهشت،
شماره ۲۳۸، تلفن: ۶۶۴۹۴۴۰۹ - ۶۶۴۸۴۷۱۵ (۰۲۱)
مؤسسه دانشیران: تهران، خیابان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت) نبش خیابان نظری، شماره ۱۴۲
تلفکس: ۶۶۴۰۰۲۲۰ - ۶۶۴۰۰۱۴۴ (۰۲۱)

<http://press.um.ac.ir>

Email: press@um.ac.ir

انتشارات
۶۳۳

فهرست مندرجات

۷	یادداشتی بر چاپ دوم
۷	سرسخن قطب علمی
۹	مقدمه چاپ اول
۹	بیانات جناب آقای دکتر مزدهی رئیس دانشگاه فردوسی
۱۱	سخنان آقای جلال متینی معاون آموزشی و پژوهشی دانشگاه فردوسی
۱۵	اعضای شرکت کننده در کنگره جهانی ناصر خسرو
۱۷	مقالات
۱۹	أحسن، عبدالشکور: ارزش اخلاقی و فکری شعر حکیم ناصر خسرو
۳۷	اسلامی ندوشن، محمدعلی: پیوند فکر و شعر در نزد ناصر خسرو
۵۷	افشار، ایرج: قیمت اجناس در سفرنامه ناصر خسرو
۶۵	اقتداری، احمد: نظری به سفرهای ناصر خسرو در جنوب ایران و سواحل خلیج فارس
۷۱	امیری، منوچهر: آیا سفرنامه ناصر خسرو تلخیصی است از متنی مفصل تر؟
۸۳	برتلس، آندری یوگینیوچ: نظریات برخی از عرفا و شیعیان اثنی عشری راجع به ارزش میراث ادبی ناصر خسرو
۱۰۱	بینش، تقی: دو ناصر خسرو
۱۱۱	حبیب اللهی، ابوالقاسم «نوید»: المؤید فی دین الله استاد ناصر خسرو
۱۲۷	خطیب رهبر، خلیل: پیشنهاد برای تصحیح چند بیت از اشعار حکیم ناصر خسرو و توضیح معنی آنها
۱۴۱	دانش پژوه، محمدتقی: منطق نزد ناصر خسرو قبادیانی
۱۴۷	دبیر سیاقی، محمد: نکته‌ای چند درباره سفرنامه و مسیر ناصر خسرو
۱۵۷	درخشان، مهدی: سبک نثر ناصر خسرو در سفرنامه
۱۷۱	رکنی یزدی، محمد مهدی: ناصر خسرو، شاعر اندرزگو
۱۸۵	ریاحی، محمد امین: کسائی، پیشرو ناصر خسرو
۱۹۵	زنجانی، برات: توضیحی درباره مثال‌های ریاضی که حکیم ناصر خسرو برای تفهیم مطالب فلسفی به کار برده است
۲۰۱	ستوده، منوچهر: شمیران، دژی که ناصر خسرو نه شبانه روز در آن مانده است

- سجادی، ضیاءالدین: تحقیق در روشنائی نامه ناصر خسرو ۲۰۹
- سلیم، عبدالأمیر: زروان (دهر) در آثار ناصر خسرو ۲۱۷
- شاه حسینی، ناصرالدین: تجزیه و تحلیل قصاید ناصر خسرو و سنجش آن با معیار عروض فارسی ۲۳۳
- شهیدی، سید جعفر: افکار و عقاید کلامی ناصر خسرو ۲۴۹
- علوی مقدم، محمد: بلاغت در شعر ناصر خسرو ۲۶۷
- عمادی، عبدالرحمن: عقاید نجومی در آثار ناصر خسرو (پنجه) ۲۸۱
- فرزاد، مسعود: مطالعة عروضی در اوزان شعری ناصر خسرو ۲۹۳
- فلاح رستگار، گیتی: آزاداندیشی در شعر ناصر خسرو ۳۱۵
- فیلیپانی رونکونی: نکاتی چند درباره اصطلاحات فلسفی کتاب گشایش و رهایش ناصر خسرو ۳۲۵
- گلچین معانی، احمد: تصحیح یک قصیده از دیوان حکیم ناصر خسرو ۳۳۱
- مایل هروی، رضا: افسانه‌ها و قصه‌ها درباره حکیم ناصر خسرو قبادیانی بلخی ۳۳۹
- متینی، جلال: ناصر خسرو و مدیحه‌سرایی ۳۴۹
- محقق، مهدی: چهره دینی و مذهبی ناصر خسرو در دیوان ۳۶۹
- مژده، علی محمد: حکیم ناصر خسرو و فلسفه او ۳۸۹
- مشکوةالدینی، عبدالمحسن: رابطه مابین شرع و عقل در کتب ناصر خسرو و پاره‌ای از اصول فلسفی او ۳۹۹
- مشکور، محمدجواد: ابوالخطاب و فرقه اسماعیلیه ۴۱۳
- میرزایف، پروفیسور عبدالغنی: موضوع نشر انتقادی وجه‌دین و نسخ موجود آن ۴۱۹
- مینوی، مجتبی: روشنائی نامه نثر ناصر خسرو و روشنائی نامه منظوم منسوب به او ۴۲۷
- نورانی وصال، عبدالوهاب: توضیحاتی درباره چند بیت ناصر خسرو ۴۳۳
- نیک‌جو، مهوش: چهره تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در آئینه سفرنامه ناصر خسرو ۴۴۱
- یوسفی، غلامحسین: ناصر خسرو، منتقدی اجتماعی ۴۶۱
- یحیی الخشاب، ناصر خسرو، الرجل و الحقيقة ۴۷۷

یادداشتی بر چاپ سوم

ناصر خسرو شاعر، متفکر و جهانگرد نام‌بردار خراسانی در دوره‌های مختلف تاریخی به دلایل گوناگون مورد توجه ادیبان، محققان و به‌ویژه اسماعیلی‌پژوهان بوده و آثار او در محافل علمی و دانشگاهی مورد مراجعه و تحقیق قرار گرفته است. هم سفرنامه و هم قصاید و بعضی آثار فلسفی او اغلب پیش و پس از انقلاب در زمره متون درسی دانشگاهی و طرف رجوع استادان و دانشجویان بوده است. بنابراین پژوهش‌های اصیلی هم که در خصوص آثار و اندیشه‌های وی صورت می‌گرفته، رونق و بازار خاص خود را داشته است. از طرف دیگر، مجموعه مقالات همایش‌ها به‌خصوص در این سال‌های اخیر معمولاً یک‌بار مصرف و زودگذر بوده است؛ به این معنی که اگر تا زمان برگزاری همایش به چاپ رسید، تنها میان سخنرانان و شرکت‌کنندگان توزیع می‌شود و اگر به گوشه کتابخانه‌ای هم راه یافت، عموماً در انتظار مراجعه‌ای و خواننده‌ای می‌ماند. کمتر دیده شده است که مجموعه مقاله‌ای بر اثر درخواست مراجعه‌کنندگان و تقاضای بازار روی چاپ دوم را به خود ببیند. چاپ نخست مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو که در شهریور ۱۳۵۳ در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی برگزار شد، در سال ۱۳۵۵ منتشر گردید و مورد استقبال قرار گرفت. اگر به سیاهه نام شرکت‌کنندگان در این کنگره که در آغاز همین کتاب هم به چاپ رسیده نگاه می‌کنیم، متوجه می‌شویم چهره‌های برگزیده علمی و ادبی آن روزگار از ایران و پنج کشور دیگر جهان که در این مجلس علمی شرکت داشتند، تقریباً همگی از نخبگان و سرآمدان روزگار خود بودند و مقالاتی که در این مجموعه درج گردیده، به‌ویژه اگر به زمان تألیف آن‌ها توجه کنیم، همگی ناب و دست‌اول و عموماً نکته‌دار و شایسته امعان نظر و به‌همین جهت هم مدام در ایران و افغانستان مورد مراجعه استادان و دانش‌پژوهان و در بازار کتاب مورد تقاضا بوده است. همین ضرورت ما را بر آن داشت با وجود آنکه تجدید چاپ کتاب در روال مؤسسات دولتی سازوکار خاص خود را دارد، به‌مناسبت برگزاری همایش ناصر خسرو که در سال ۱۳۹۴ در دانشگاه شهید بهشتی برگزار می‌شد، به تجدید چاپ آن اقدام کنیم که این چاپ هم به‌زودی نایاب شد و باز چاپ آن به‌صورت حاضر ضرورت پیدا کرد.

وقتی به سیاهه نویسندگان مقالات این مجموعه نظری بیفکنیم می‌بینیم، جز تنی چند از استادان

شرکت کننده در آن کنگره بزرگ بقیه روی در نقاب خاک کشیده اند؛ برای رفتگان آمرزش الهی و برای ماندگان نشان - که همیشه بماند - عمر درازتر آرزو داریم. مقالات چهره های نام آوری همچون زنده یادان: ایرج افشار، ای. برتلس، سید محمد دبیرسیاقی، محمد امین ریاحی، سید جعفر شهیدی، فیلیپانی رونکونی، محمد جواد مشکور، عبدالغنی میرزایف، مجتبی مینوی، غلامحسین یوسفی و یحیی الخشاب از رفتگان و محمد علی اسلامی ندوشن، مهدی محقق و جلال متینی از زندگان، بر رونق علمی این مجموعه افزوده و با وجود گذشت بیش از چهار دهه از اعتبار و تازگی آن ها کم نشده است. همین امتیاز کتاب را برای محققان زبان و ادب و حوزه های مطالعات اسماعیلی شایسته توجه کرده است.

خرسندیم که در این روزگار که چاپ کتاب با دشواری های زیادی روبه روست و خریداران آن به دلایل مختلف روز به روز کم می شوند، این مجموعه مقاله همچنان در بازار خواستارانی دارد تا آنجا که چاپ سه باره آن را برای دانشگاه فردوسی توجیه پذیر کرده است.

دکتر محمد جعفر یاحقی

استاد و مدیر قطب علمی فردوسی و شاهنامه

یادداشتی بر چاپ دوم

سرسخن قطب علمی

سنت برگزاری مجالس علمی و بین‌المللی در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی که با تشکیل کنگره جهانی ابوالفضل بیهقی در دههٔ چهل آغاز شده بود، در دههٔ پنجاه خورشیدی با برگزاری دومین کنگرهٔ تحقیقات ایرانی (شهریور ۱۳۵۰)، اولین تا ششمین هفتهٔ فردوسی (آبان ماه هر سال از ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۶)، کنگرهٔ جهانی ناصر خسرو (شهریور ۱۳۵۳)، مجلس بزرگداشت دقیقی (۲۳ تا ۲۶ آذرماه ۱۳۵۴)، چهارمین کنگرهٔ جغرافی دانان ایران (۱۳۵۴)، سه دوره جشنواره‌های ملی طوس (تیرماه هر سال از ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۶) نشاط علمی فراوانی در این دانشکده و به‌ویژه در رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی ایجاد کرده بود.

برگزاری کنگرهٔ جهانی ناصر خسرو با شرکت گروه زیادی از ناصرخسروشناسان جهان که نامشان در آغاز همین یادنامه به چاپ رسیده، از کشورهای ایران، اتحاد جماهیر شوروی، ایتالیا، افغانستان، پاکستان و مصر طی روزهای ۲۳ تا ۲۸ شهریور ۱۳۵۳ (برابر با ۱۳۹۴ قمری) به‌مناسبت گرامیداشت هزارمین سال ولادت حکیم ابومعین ناصرخسرو قبادیانی، در تالار فردوسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی از بارورترین این محافل علمی بود که طی پنج روز سخنرانی‌های ممتع و سودمندی با موضوعات مختلف در ابعاد شخصیتی و آثار ناصر خسرو ارائه شد.

از آنجا که این کنگره برای مراکز علمی کشور و جهان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود، رؤسای بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات علمی آن روز کشور از آن جمله: دانشگاه تهران، دانشسرای عالی (تربیت معلم بعدی و خوارزمی فعلی)، دانشگاه آذربادگان (تبریز)، دانشگاه شیراز، دانشگاه صنعتی، سازمان لغت‌نامهٔ دهخدا، و نیز دانشگاه پنجاب پاکستان، آکادمی علوم و انستیتو خاورشناسی تاجیکستان و مؤسسهٔ خاورشناسی ناپل ایتالیا هرکدام جداگانه پیامی فرستادند و از برگزاری این مجلس علمی ابراز خرسندی کردند. همهٔ این پیام‌ها در جلسهٔ افتتاحی کنگره توسط نمایندگان دانشگاه‌ها و مؤسسات مذکور قرائت گردید.

گزیده مقالاتی که بلافاصله به دبیرخانه کنگره تحویل شده بود، در ۶۶۷ صفحه در سلسله انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی به چاپ رسید (آذر ماه ۱۳۵۵) که تا امروز و پس از گذشت بیش از چهار دهه مورد استفاده محققان و دانشجویان بوده است. از آنجا که مقالات این مجموعه در نوع خود بنیادی و برخاسته از تحقیقات دست‌اول متخصصان بنام و طراز اول این رشته بود، و نظر به اینکه چاپ آن از سال‌ها پیش نایاب و دور از دسترس دانشجویان و محققان نسل حاضر بود، در کمیته علمی همایش ناصر خسرو که در دانشگاه شهید بهشتی برگزار می‌شد، تجدید چاپ این مجموعه گران‌قدر را پیشنهاد کردم که با استقبال اعضای علمی و مسئولان همایش مواجه گردید. چند روز بعد موضوع در جلسه قطب علمی فردوسی و شاهنامه و گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد هم مورد تأکید قرار گرفت و با تأیید شورای انتشارات دانشگاه، به این صورت که می‌بینید، در قطب علمی تجدید حروف چینی و برای چاپ آماده شد.

در این بازچاپ و تجدید حروف چینی بنا نداشتیم تغییری بنیادی در مقالات ایجاد کنیم. از این رو، تنها غلط‌های چاپی فراوان کتاب اصلاح شد و زیرنویس‌ها که سامان مشخصی نداشت، در هر مقاله به صورت جداگانه به پایان همان مقاله منتقل گردید. امیدواریم آنچه در فرصتی کوتاه به این صورت آماده شده و اینک به پیشگاه دوستداران دانش و خرد عرضه می‌شود، به عنوان سهم همکاری دانشگاه فردوسی مشهد در همایش بین‌المللی ناصر خسرو توجه استادان و صاحب‌نظران را به خود جلب کند. در پایان لازم می‌دانم از شورای انتشارات دانشگاه که پیشنهاد ما را پذیرفتند و همچنین از سرکار خانم هانیه اسدپور فعال مشهد، فارغ‌التحصیل دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی این دانشگاه که با دقت و خرده‌بینی تمام کار بازنگری، حروف‌نگاری و نمونه‌خوانی این کتاب را در فرصتی کوتاه به صورتی پسندیده انجام دادند، سپاسگزاری کنم.

دکتر محمدجعفر یاحقی

استاد و مدیر قطب علمی فردوسی و شاهنامه

مقدمهٔ چاپ اول

بیانات جناب آقای دکتر مزدهی، رئیس دانشگاه فردوسی

استادان و دانشمندان گرانقدر، مهمانان گرامی
وظیفهٔ دلپذیری است که امروز در سرزمین مردخیز و ادب‌پرور خراسان، در تالار فردوسی دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، به‌عنوان مسئول دانشگاه فردوسی در مراسم افتتاح کنگرهٔ جهانی ناصرخسرو شرکت می‌جویم.

کنگره‌ای که برای بزرگداشت مردی برپا شده که در ادب و شعر و فرهنگ و حکمت ایران مقامی والا دارد، به‌علاوه در سخنوری صمیمانه و از سرِ ایمان شعر سرودن، یگانه است و در برابر امواج سهمگین حوادث، چون صخره‌ای بزرگ و پرشکوه قد برافراشته است.

دانشگاه فردوسی سربلند است که این وظیفهٔ فرهنگی را درحالی تعهد کرده است که با حضور و اشتراک مساعی دانشمندان ایران و جهان، فروغ و رونق می‌گیرد و مراسم افتتاحش با تشریف آوردن حضار محترم موجب سپاس و امتنان فراوان این دانشگاه و عموم دانشگاهیان است. بایستی به دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی که در تشکیل چنین مجلس ارجمند و تحقق‌پذیر کردن یکی از هدف‌های مهم دانشگاه که ارج نهادن به فرهنگ قومی است توفیق یافته، تهنیت بگوییم، خاصه در این عصر، بی‌گمان این مهم را ادبیات و علوم انسانی بهتر از علوم و فنون تجربی می‌تواند با توجه به مسائلی که جریان فرهنگ‌های جهانگیر در عالم پیش آورده است و بقای فرهنگ‌های اصیل مستلزم هوشیاری و پاسداری است، تعهد کند.

امیدوارم مهمانان محترم، با رضایت خاطر و یادبودی خوش به شهر و دیار خویش برگردند و از ثمرات علمی کنگره خرسند باشند.

با سپاسگزاری از همکار صمیمی خود، آقای دکتر جلال متینی، و عموم کسانی که در صورت پذیرفتن امور کنگره هریک به‌نوعی بذل همّت و صرف وقت کرده‌اند، این سخنان را به پایان می‌برم. نیز از ارباب جراید و متصدیان رادیو و تلویزیون در عرضه داشتن و شناساندن هدف‌های این مجلس علمی متشکرم.

press.um.ac.ir

سخنان آقای جلال متینی، معاون آموزشی و پژوهشی دانشگاه فردوسی و رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی

اعضای دانشمند ایرانی و خارجی کنگره جهانی ناصر خسرو
مهمانان ارجمند

اجازه می‌خواهم نخست تشریف‌فرمایی همه شما سروران عزیز را به اولین جلسه کنگره جهانی ناصر خسرو که با شرکت عده‌ای قریب شصت تن از استادان و صاحب‌نظران ایرانی و خارجی تشکیل شده است، صمیمانه خیرمقدم بگویم و در این لحظه آرزو کنم در طی روزهای آینده با طرح موضوع‌های تازه از طرف اعضای محترم کنگره بسیاری از نکات مربوط به زندگانی، آثار و افکار ناصر خسرو حکیم، شاعر و نویسنده نام‌بردار خراسان در قرن پنجم هجری از پرده ابهام بیرون آید و حاصل تحقیقات دانشمندان عضو این مجمع علمی، دانش‌پژوهان را در آینده سودمند افتد.

برگزاری کنگره جهانی ناصر خسرو در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی با توجه به هدف‌هایی است که ذکر اهم آن‌ها ولو به اختصار در این مجلس ضرور می‌نماید.

نخست آنکه در پی تغییرات بنیانی که در همه دانشگاه‌های ما صورت گرفت، بر این موضوع بسیار تأکید شد که دانشگاه‌ها موظف‌اند در تشکیل مجالس بحث علمی و کنگره‌ها و کنفرانس‌ها مجدداً بکوشند و به خصوص با طرح مسائل مربوط به تمدن و فرهنگ ایران، محققان و صاحب‌نظران حاصل آرا و مطالعات خود را در چنین مجالسی عرضه کنند و از آرا و نظریات همکاران ایرانی و خارجی خود بهره‌مند گردند و در ضمن جوانان و دانشجویان نیز با شرکت در چنین مجالسی با مباحثات علمی، آن‌چنان که امروز در دنیای علم رایج است، آشنا شوند و شیوه تحقیق را عملاً از رهروان بیاموزند. به علاوه دیگر علاقه‌مندان با شرکت در این مجامع و یا از طریق وسایل ارتباط جمعی با گذشته پرافتخار و درخشان ایران عزیز و بزرگان و نامداران این سرزمین آشنایی حاصل کنند.

در اجرای این نظر بوده است که با موافقت مقام‌های مسئول دانشگاه در طی شش سال اخیر دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی توفیق یافته است دو کنگره جهانی ابوالفضل بیهقی و ناصر خسرو و یک کنگره ملی تحقیقات ایرانی و دو مجمع علمی تحت عنوان «هفته فردوسی» برگزار کند.

علت دیگر برگزاری کنگره حاضر آن است که به طور کلی خراسان با آن سابقه طولانی و پرآوازه خود در تاریخ علم و ادب و هنر و عرفان ایران و جهان و آن همه رجال نام‌آوری که به جهان عرضه کرده و با آن نیروی شگرف لایزالش که پیوسته طوفان‌ها و تندبادهای ویرانگر را مردانه تحمل کرده و به زندگی پرافتخار خود با سربلندی ادامه داده، شایسته آن است که هرچه بیشتر از جهات مختلف شناخته شود و سوابق فرهنگی و هنری و فکری آن بررسی و معرفی گردد.

اگر عرض کنم نسبت به خراسان و گذشته و رجال بزرگ و آثار گران‌بهایش چنان که شاید و باید معرفتی حاصل نشده است، سخنی به گزاف نگفته‌ام، حتی برای محققان امروزی جهان نیز طرح خطوط اصلی سیمای «خراسان» با قهرمانان، عالمان، شاعران، نویسندگان و عارفانش روشن نیست، تا چه رسد به وقوف و اطلاع بر جزئیات نکات مربوط به آن. بدین جهت است که به نظر بنده، مطالعه درباره خراسان همواره باید در سرلوحه کارهای اساسی دانشگاه فردوسی و دانشکده ادبیات و علوم انسانی ما قرار داشته باشد.

اما ممکن است برای برخی این سؤال نیز مطرح شود که چرا در بین این همه مردان نام‌آور در زمینه علم و ادب و هنر و عرفان در سرزمین خراسان ناصر خسرو برگزیده شد و دلیل این ترجیح چه بوده است؟

شاید اولین جواب آن باشد که امسال، یعنی سال ۱۳۹۴ هجری قمری، مقارن است با هزارمین سال ولادت این شاعر و نویسنده ارجمند که به تصریح خود وی به سال ۳۹۴ بر «مرکز اغبر» پای نهاده است. ولی حقیقت آن است که این تقارن مبارک را فقط به عنوان وسیله‌ای مناسب برای مطالعه و تحقیق درباره این مرد بزرگ مغتنم شمردیم. مردی که نه تنها در خراسان، بلکه در تمام ایران در شمار یگانه‌ها و بی‌مانندان است. کیست که با ادب غنی ایران آشنایی عمیق داشته باشد و بتواند شاعران و نویسندگان دیگری را که در راه ناصر خسرو گام برداشته باشند، به ما معرفی کند؟

ما در ادبیات فارسی بزرگ‌مردانی چون فردوسی، خیام، نظامی، مولانا جلال‌الدین، سعدی و حافظ داریم که گروهی از شاعران ما سخت کوشیده‌اند به تقلید هریک از ایشان، اثری به وجود بیاورند. ولی همه خوب می‌دانیم و گذشت قرون و اعصار نیز اثبات کرده است آن چند تن بی‌رقیب

و بی‌منازع بر قلّه افتخار ادب فارسی با قامتی افراشته ایستاده‌اند. اما موجب شگفتی است که تنی چند چون ناصر خسرو و ابوالفضل بیهقی در تاریخ ادبیات و فرهنگ ما از جمله معدود کسانی هستند که کمتر کسی توانسته است به حوزه هنر و مقام والای ایشان، حتی به قصد تقلید نزدیک شود و ایشان را به اصطلاح سرمشق خود قرار دهد.

بنده نمی‌خواهم در این مجلس شریف به سرگذشت و زندگی‌نامه کم‌نظیر این مرد بزرگ اشاره‌ای بکنم؛ مردی که در آن روزگاران به فرمان ایمان قلبی و با حربه قلم با خاص و عام جنگیده است و با آنکه در این کار همه چیز خود را از دست داده، تا آخرین نفس راهش تغییر نکرده است. و برای اثبات چیزی که حق می‌پنداشته، ولو صحیح هم نبوده باشد، مردانه جهاد کرده است. درحالی که در آن عهد، سرودن مدیحه‌ای، دهقانی‌سیستانی را که آرزومند برخورداری از زندگی راحت و ناز و نعمت بوده، به سادگی به مقصود می‌رسانیده است و برای دیگری سرودن رباعی‌ای در وصف هلال ماه، راه مقصود را هموار می‌کرده است.

اما ناصر خسرو پس از بهره‌مندی از تنعم و تن‌آسانی راهی نو برمی‌گزیند و در طلب حقیقت، راهی سرزمین‌های دور و ناآشنا می‌شود و در سفر هفت‌ساله خود، مشقات و ناملایمات شدیدی را تحمل می‌کند. سپس این مرد را پس از مصائبی فراوان در قاهره می‌بینیم تغییر مذهب یافته و به اعتقاد خودش به حقیقت محض واصل شده و مصمم برای تبلیغ آیین جدید. از این تاریخ، زندگی ناصر خسرو دگرگون می‌شود.

پیداست که کسی در خراسان به او میدان نمی‌دهد. او هم که می‌پنداشته بی‌چون‌وچرا به حقیقت محض دست یافته، گرم و معتقد مانند همه نومذهبان به ستیزه برمی‌خیزد، قصد جانش را می‌کنند. مبارزه می‌کند، ولی سرانجام می‌گریزد و دور از یار و دیار در درّه یمگان پناه می‌گیرد و به تبلیغ آیین جدید و مبارزه با همه مخالفان خود از هر طبقه می‌پردازد. حاصل سفر هفت‌ساله وی و نیز مبارزات و مطالعاتش اشعار و نوشته‌های این دوره زندگی اوست که امروز در دسترس محققان جهان قرار دارد. آثاری متنوع و متعدد، استوار و کم‌نظیر و برخی از آن‌ها بی‌مانند. چه خوب بود که از دوران اوّل زندگی ناصر خسرو هم چیزی به دستمان رسیده بود تا با توجه به آن‌ها می‌توانستیم تحول فکری او را به‌طور دقیق مورد مطالعه قرار دهیم.

تصدیق نمی‌فرمایید وجود چنین مردی در هزار سال پیش با این همه آثار ارجمند قابل مطالعه و بررسی دقیق است؟ علت انتخاب ناصر خسرو به عنوان موضوع مطالعه در کنگره‌ای جهانی، آن هم در خراسان بزرگ، چیزی جز این امر نبوده است. مردی حکیم و متفکر و متکلم، شاعر و نویسنده،

دارای مقداری قابل توجه شعر درجه اول و آثار منظوم فصیح و استوار و مهم تر از همه با سبک و اسلوبی خاص که در طی یک دوره طولانی هزارساله بی همتاست.

با توجه به این مقدمات در پاییز سال ۱۳۵۲ موضوع تشکیل کنگره جهانی ناصر خسرو به جناب آقای دکتر مژدهی، رئیس ارجمند دانشگاهمان، پیشنهاد گردید که خوشبختانه با حسن قبول و تأیید کامل ایشان مواجه شد، آن گاه از بهمن ۱۳۵۲ رسماً به دعوت از محققان و دانشمندان پرداختیم.

در کارهای مقدماتی تشکیل این کنگره بنده از راهنمایی‌های محقق عالی قدر، جناب آقای مجتبی مینوی و استاد ارجمند جناب آقای ایرج افشار برخوردار بوده‌ام و نیز استاد فاضل جناب آقای ذبیح‌الله صفا در جلب موافقت مقام‌های مسئول وزارت فرهنگ و هنر مساعدت بسیار فرموده‌اند.

سپاسگزاری از این بزرگواران بر بنده و دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی فرض است. هم‌چنان که لازم است در این فرصت از دو تن از همکاران صمیمی خود، آقای عباس سعیدی رضوانی، معاون دانشکده ادبیات و علوم انسانی، و خانم گیتی فلاح‌رستگار، دانشیار زبان و ادبیات فارسی و دبیر کنگره و دیگر همکاران اداری خود در دانشگاه و دانشکده ادبیات و علوم انسانی و نیز از سازمان رادیو و تلویزیون ایران تشکر کنم.

قبل از پایان عرایض ضمن تشکر از همه دانشمندانی که دعوت دانشگاه ما را برای شرکت در این مجمع علمی پذیرفته‌اند، آرزو می‌کنم در روزهای اقامت در مشهد از هر جهت به ایشان خوش بگذرد و با خاطرات خوش از شهر مشهد و کنگره جهانی ناصر خسرو به کشورها و شهرهای خود بازگردند و اگر در پذیرایی‌ها نقایصی مشاهده فرمودند، هم‌اکنون به‌عنوان مسئول کنگره از ایشان عذرخواهی می‌کنم.

اعضای شرکت کننده در کنگره جهانی ناصر خسرو

سلیم، عبدالامیر	آشتیانی، سید جلال
شاه حسینی، ناصرالدین	اسلامی ندوشن، محمدعلی
شجیعی، پوران	افشار، ایرج
شهیدی، سید جعفر	اقتداری، احمد
صفا، ذبیح الله	امیری، منوچهر
عبدالشکور احسن از پاکستان	باستانی پاریزی، ابراهیم
علوی مقدم، محمد	برتلس، ای. از اتحاد جماهیر شوروی
عمادی، عبدالرحمن	بیش، تقی
فرخ، محمود	تفضلی، احمد
فرزاد، مسعود	حبیب اللهی (نوید)، ابوالقاسم
فلاح رستگار، گیتی	خدیو جم، حسین
فیلیپانی رونکونی از ایتالیا	خطیب رهبر، خلیل
گلچین معانی، احمد	دانش پژوه، محمدتقی
مایل هروی از افغانستان	دیرسیاقی، محمد
متینی، جلال	درخشان، مهدی
مجتهدزاده، علیرضا	رضایی، جمال
محقق، مهدی	رکنی، محمد مهدی
محیط طباطبایی، محمد	رواقی، علی
مشکوة الدینی، عبدالمحسن	ریاحی، محمد امین
مشکور، محمدجواد	زریاب خوئی، عباس
میرزایف، عبدالغنی از اتحاد جماهیر شوروی	زرین کوب، عبدالحسین
مینوی، مجتبی	زنجان، برات
نصر، سید حسین	سادات ناصری، حسن
نفیسی، پریمرز	ساکت، محمد حسین
نورانی وصال، عبدالوهاب	ستوده، غلامرضا
نیک جو، مهوش	ستوده، منوچهر
یحیی الخشاب از مصر	سجادی، ضیاء الدین
یوسفی، غلام حسین	سعیدی سیرجانی، علی اکبر

press.um.ac.ir